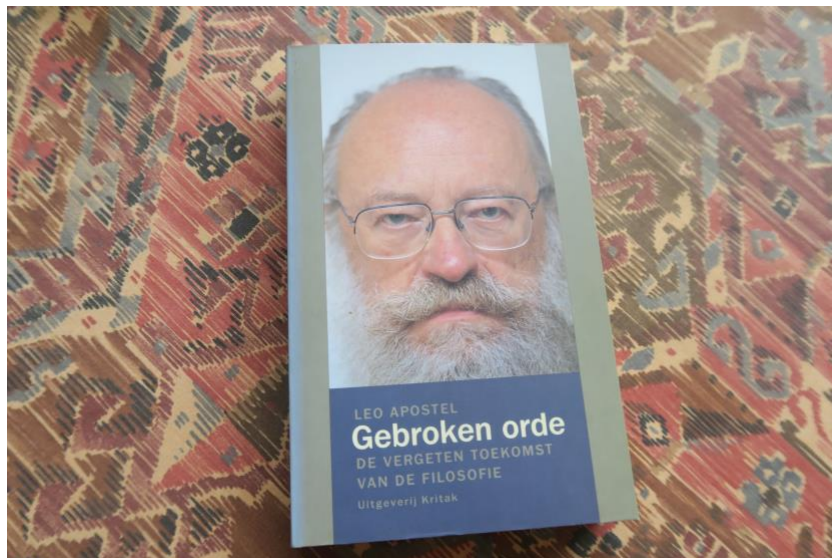

LEO APOSTEL

-Alles moet nog beginnen-

Leo Apostel bleef in eigen land lang ongelezen. Met Gebroken orde komt daar verandering in. "Ik ben nog steeds op weg": of de wijsbegeerte als zuiver geschenk. Een Gents gesprek.

Twee werken gingen in mijn Gentse boekhandel vlot over de toonbank: Sex van Madonna en van wijsgeer Leo Apostel Gebroken orde, dat al toe is aan een tweede druk. De eminence grise onder onze Vlaamse filosofen schatert het uit: "naast Madonna, merkwaardig he! Het zal wel weer te moeilijk zijn, al staan er geen formules in, haha. Het boek is de neerslag van drie lezingen, waaronder eentje in café De IJzer, stel je voor. Maar voor mij is het een logboek, want ik ben nog steeds op weg. Ook van mijn boek over de vrijmetselarij is de eerste druk van 2500 exemplaren al uitverkocht. Dat onderwerp maakt de mensen nieuwsgierig, maar ze weten niet dat ik er ook tientallen bladzijden wijsbegeerte in verwerkt heb". Een leven vol

wijsbegeerte, wat een voorrecht! De 67-jarige Leo Apostel is als hoogleraar aan de VU Brussel en de RU Gent op emeritaat. In Perelman, Piaget en Carnap had hij eigenwijze leermeesters, hij kreeg de Arkprijs voor het Vrije Woord en met het geld van de Solvay-prijs stichtte hij de VZW Worldviews, een interdisciplinair centrum van exacte- en menswetenschappers op zoek naar wereldbeelden. En dat is een paradox: hij wordt in Vlaanderen hoog gewaardeerd, maar niet echt gelezen! "Wat de mensen kennen, zijn kleine teksten en stellingnames, de serieuze boeken over kennisleer en logica kennen ze niet. Misschien komt dat omdat ik geen vroegrijp filosoof was. Pas nu ik oud word, voel ik me zekerder om in gewone mensentaal te spreken of te schrijven. In Gebroken orde gaat het over nieuwe sociale bewegingen. Maar de meeste feministen zullen zich niet herkennen in wat ik schrijf, de ecologen ook niet en de wetenschappers vinden dat ik niets over holisme mag zeggen. Ik weet hoeveel ironie je tegenkomt als je in deze tijd constructieve wijsbegeerte wil doen. Wat een weerstand tegen Worldviews, collegas die vragen of deze ouwe mens zich nog zo moet verliezen. Maar in mijn optimisme zeg ik dan: het zal wel in orde komen. Nu ik oud ben, kan ik het mij veroorloven te zijn wie ik ben". Bij Nietzsche heet dat Unzeitgemässheit: originele filosofie is nooit 'van haar tijd'. Wie denkt, staat dikwijls alleen. "Ja, de prijs van de filosofie kan hoog zijn, maar ik denk dat je 'unzeitgemäss' moet kunnen zijn, je moet tegen de tijdsgeest kunnen optreden. Anders ben je de epigoon der epigonen. In de mode zijn, vind ik niet interessant. Ik ben dat trouwens nooit geweest: niet toen ik pure logica deed, niet toen ik bij Piaget werkte. Dus: unzeitgemäss, ik zal er niet aan doodgaan, ik ben het nu gewoon". Apostel heeft ook nooit een school gevormd: te veel nomade, te weinig leermeester geweest? "Nomade was ik zeker, maar ik heb altijd geweigerd om meester te zijn. De idee dat ik zou leiden, is mij diep antipathiek. Dat heeft met mijn karakter te maken, ik vind het verschrikkelijk als iemand zou zeggen dat hij mij zou willen volgen. Je kan mensen enkel helpen om tot zichzelf te komen, dat ze worden wie ze zijn. Het komt ook overeen met mijn ethische instelling: een gelijke zijn. Ik weet nog uit mijn studententijd dat de Atheners elkaar de gelijken, 'homoioi', noemden. Dat is fantastisch, geen minderen of meerderen, alleen gelijken. En dan word je door het leven in de rol van prof geduwd

waar je nooit een gelijke kan zijn".

Gebroken orde, een logboek met een titel waarin iets doorschemert van verdriet, over wat onvoldoende gedacht is, maar ook van verzoening met wat in leven en wereld altijd onvoltooid zal blijven. Maar er is ook die optimistische ondertitel. "Tot Hegel heeft de wijsbegeerte getracht de werkelijkheid in grote systemen te ordenen. In de 20ste eeuw is die poging door alle grote wijsgeren opgegeven. Als je omkijkt, zie je een landschap vol filosofische ruïnes. Veel van wat in de 20ste eeuw wijsgerig is gedacht, is onvoldoende gedacht. Daar ben ik niet gelukkig mee, maar ik denk dat de 21ste eeuw die gebroken orde zal herstellen, dat de wijsbegeerte die versplintering minder diep zal maken. Vandaar die ondertitel: de vergeten toekomst van de filosofie. Ja, alles moet nog beginnen". Zo staat het in een autobiografische schets: "Eenheid in verscheidenheid: daar heb ik voor geleefd". Toen de jonge Apostel Goethe las, wist hij dat de natuur deel moest uitmaken van de filosofie. Zijn perspectief is dat van de totaliteit waarin mens, geschiedenis, natuur en kosmos in hun vergankelijke samenhang begrepen worden. Voor de enen is zo'n totaliteitsfilosofie naïef, voor de anderen verdacht. "Is het niet zo dat een wijsbegeerte die niet nadenkt over de plaats van de mens in de wereld enkele van de diepste menselijke behoeften verwaarloost? Dat is stenen voor brood geven. In onze tijd waar de ecologie zo belangrijk is, moet je de levende wereld en de planeet aarde, maar ook het heelal opnieuw in de wijsbegeerte onderdompelen, moeten we de wijsbegeerte een kosmologische dimensie geven. Dat heeft niets te maken met new age, die romantische en antirationalistische beweging die de natuur wil vergoddelijken. Je moet jezelf verbieden te spreken op de toon van mensen die de eeuw van aquarius verkondigen. Vandaar ook mijn strenge bespreking van die dubieuze Capra met De Tao van de fysica en Het keerpunt. Ik wil denken in gehelen, ik wil metafysische beweringen over de natuur enkel funderen vanuit de wetenschap, vanuit de erfenis van de rationele verlichting die door traditionele holisten toch als de duivel wordt beschouwd. Mensen die de verlichting verdedigen, al zijn dat er niet veel meer, schijnen strenge puristen, maar voor mij is die 18de-eeuwse traditie helemaal niet dor. Ik heb haar altijd gezien als een synthese van classicisme en romantisme, mijn helden zijn denkers

als Diderot, een sentimenteel mens. Maar goed, ik vind dat het betere holisme, 'beter' zoals betere schoenen, niet incompatibel is met de verlichting, maar er de vernieuwde erfgenaam van is".

"Als ik beweer dat de wijsbegeerte onze tijd onvoldoende gedacht heeft, dan denk ik aan de nucleaire technologie, de dekolonisatie of de computermaatschappij. Ze schijnen de wijsbegeerte niet eens te beïnvloeden. Maar filosofie is nooit een zuiver theoretische onderneming. Je wil het eigen leven en dat van anderen zin geven. Zelfs de wereldvreemde Spinoza zegt dat hij zijn metafysisch systeem heeft opgebouwd om gelukkig te zijn. Wat ik belangrijk vind, is dat de nieuwe sociale bewegingen, pacifisme en ecologie, feminisme, spiritualiteit en het basiszelfbeheer allemaal expliciet naar wijsgerige problematieken verwijzen: ecologie veronderstelt een natuurfilosofie, het feminisme ontwerpt een theorie van het menselijk subject en het pacifisme, denk maar aan Ghandi en Tolstoi, heeft ook een filosofische achtergrond. Al die bewegingen zijn ook een antwoord op de problemen en angsten uit mijn jeugd. Ieder mens zoekt naar een politieke stellingname. Grosse modo heb ik altijd de marxistische geschiedsopvatting juist gevonden, maar ik kon de praktijk van sociaal-democratische en communistische partijen niet goedkeuren. Ik geloofde in de anarchiserende denkbeelden van Kropotkin. Omdat een synthese van Marx en Kropotkin niet bestond, heb ik me jarenlang een vreemde in deze eeuw gevoeld. Toen ik zag dat die nieuwe sociale bewegingen naar ethica's en kennisleer verwezen, maakte me dat zeer blij. Plots had ik de indruk dat ook mijn persoonlijkheid, die mij altijd zeer gespleten leek, een beetje één werd. De stukken van het mozaïek vallen samen". In een onbewaakt, maar zelfzeker moment noemt de filosoof zich een "onverbeterlijk bouwer aan totaliteit". Antwoordt de advocaat van de duivel dan niet: is dat geen 'philosophia perennis', een wijsbegeerte die de laatste antwoorden kent? "Zeker niet, ik leg sterk de nadruk op het belang van Gödel, die toont dat geen enkele theorie volledig kan zijn. Je kan alleen maar een veelheid van globale modellen hebben. Daar is mijn voorbeeld Rudolf Carnap, die ook die behoefte tot synthese had en wist dat alle syntheses voorlopig waren. Er is dus geen filosofie voor eeuwig. Maar ja, wijsgeren zijn gulzige mensen, ze

hongereren steeds naar meer. Er is weinig kans dat je iets definitiefs kan zeggen, maar je moet het wagen".

Als ik vraag waar die onstilbare honger naar weten vandaan komt, zegt Apostel: "dat is een antropologische vraag". Maar ik bedoel: vanwaar zijn honger? "Ha, dus een vraag over mijzelf. Even nadenken, dat is bijna een psychoanalytische vraag. 't Is waar hoor!". Er valt een aarzelende stilte. "Alle kinderen spelen, het meest totale spel is het spel met veel fantasie en zoveel mogelijk combinaties. Wel, ouder wordende mensen worden ernstig en spelen niet meer. Maar blijven zoeken naar combinaties, nieuwsgierig zijn naar nieuwe dingen en die synthetiseren met oude, dat is kind blijven. Die vreugde als je iets nieuws ontdekt! Het spelende kind blijven in je denkwereld, dat diep en ongevaarlijk genot van het spelmotief, dat is één. Ten tweede is er de moeilijke relatie met andere mensen: ik functioneer niet zo goed met anderen, maar wel met boeken. Dan ben je nooit alleen. En tenslotte ben ik niet praktisch of behendig, maar in de kennis kan ik fantastische avonturen beleven. Ik zou het oerwoud niet durven intrekken, maar met mijn gedachten kan ik er wel in rondzwerven. Dat zijn allemaal psychologiserende, anekdotische antwoorden, maar de werkelijke grondbehoefte is toch wel dat ik in mijn jeugd een vroom religieus man was en ik dat geloof verloren ben. Mijn verlangen naar een synthese van de totale werkelijkheid is dan wel geen substituut voor god, maar het is toch wat in de plaats van mijn geloof is gekomen". Toch is de anekdotiek verhelderend voor het hele leven: waarom weet een adolescent, nadat hij in de Antwerpse opera Wagners Tristan en Isolde heeft gehoord dat hij filosoof wil worden? "Ja, dat is zeer wezenlijk. Die eenheidsdrang van Tristan op het einde, of hun liefdesnacht in de tweede act, het omhelzen, het overstijgen van alle grenzen in nacht en liefde, het buiten zichzelf treden, dat was... ik weet het nu nog, de indruk dat ge gevangen zijt in uw eigen ik, maar dat ge er uit kunt in de liefde, in de seksualiteit en dat ge er zo radicaal uit kunt dat ge als het ware één zijt met natuur en heelal. Daarom heeft Tristan en Isolde met wijsbegeerte te maken. En toen ik op de universiteit zat, had ik die behoefte naar een natuurfilosofie ook al, maar ik durfde niet want mijn leraars hebben altijd gezegd dat dat nonsens was".

En van de motto's bij het boek zijn drie woorden van Aeschylus: 'door pijn wetend'. Het zal niet verwonderen dat ook Schopenhauer, de sombere wijsgeer waarover de knaap Apostel tijdens de Tweede Wereldoorlog in de Zoo een gesprek had met een Duitse soldaat, in Gebroken orde meermaals vermeld wordt: alle leven is lijden, alle leven bestaat op basis van vernietiging. Wanneer de Vlaamse wijsgeer in '77 op een muur in Jeruzalem de namen van de Auschwitz-slachtoffers leest, denkt hij: geen universum kan gered worden waarin dit is gebeurd. En toch blijft hij hardnekkig filosoferen. "Het kan ook niet gered worden, het universum is besmeurd en veroordeeld. Maar anderzijds is het ook zo schoon dat je het niet kan verwerpen. Iemand die de zinsvraag stelt, kan haar nooit volledig bevestigend beantwoorden. Kijk naar Hegel, Schopenhauer en zelfs Marx: eeuwige dialectiek die niets anders is dan het zinloze lijden, het voortdurend genereren van conflicten waar nooit een einde aan komt. Neem van alle grote evolutiefilosofieën, hoe optimistisch ze ook klinken, de eschatologie eruit en je krijgt een eindeloos dynamisme van conflicten en lijden. Daarom is de vraag hoe we het lijden draaglijker, hoe we het leven minder zinloos maken. Je kan op een alles relativiserende afstand staan, maar er zijn ook gefragmenteerde ervaringen zoals schoonheid, vriendschap, liefde en zelfs de nieuwsgierigheid naar kennis waarin het niet meer nodig is dat je die vraag stelt. En heel essentieel voor mij is de idee van het geschenk die absoluut weerstand biedt tegen de zinloosheid. Het geschenk, gij of ik die geef, het is gratis, zuiver het geschenk en dat is voldoende. Of ik nu een goede natuurfilosofie schrijf of niet, of de mensen ze lezen of niet, of ik verstandig ben of niet, de vraag naar de zinvolheid van het leven verdwijnt zodra ge kunt leven voor het geschenk".

Lang hebben wetenschap en wijsbegeerte een gescheiden leven geleid. Voor de filosoof Apostel, die als kleine jongen al gefascineerd was door ruimtevaart, zijn nieuwe, voorlopige syntheses geen loze dromen. Natuur en kosmos krijgen opnieuw de plaats die hen toekomt. Zo wil hij, met de naïeve roekeloosheid van kinderen, totaalvisies formuleren over de geschiedenis van mens en kosmos. Er is zelfs sprake van "zeldzaam existentiële grenservaringen", de beleving van zichzelf als integraal mens. Even duikt Nietzsche's Amor fati op en niet toevallig staan aan

het eind van het boek verzen van Rainer Maria Rilke. "Allemaal dingen die vroeger niet mochten, het was alsof de engel aan het aards paradijs je niet binnenliet terwijl dat paradijs precies het stellen van die metafysische vragen is. Ik heb de indruk dat je die grenservaringen, om een woord van Karl Jaspers te gebruiken, opnieuw mag verwoorden, dat je opnieuw mag nadenken over de grenzen waarin ge uw eindigheid op zeer concrete manier beleeft. Toch wil ik die spirituele en wijsgerige literatuur gescheiden houden. Je machteloosheid als wijsgeer mag je niet verbergen achter een schoon citaat van Eckhardt. Kijk, ik doe al zes jaar Zen en dat heeft me erg geholpen, maar die spiritualiteit mag in mijn wereldbeeldconstructie geen rol spelen. Nu ja, dat ik Rilke citeer, is niet toevallig. Hij is mijn lievelingsdichter sedert mijn jeugd. Toen al was ik in extase door de tederheid en het perfecte samenvallen van beeld en klank in zijn poëzie. Maar ik wil hem niet gebruiken als argument, het is gewoon om uitdrukking te geven aan zingevende ervaringen waarin de zinvraag verdwijnt". Of omdat de dichter kan wat de wijsgeer niet vermag: in één vers tragiek van het leven én verzoening vatten? "Ja...'ist dir trinken bitter, werde Wein'. Fantastisch: als het leven hard is, wordt dan die pijn. Of een nog diepere gedachte: wordt wijn, geef uzelf te drinken. Als alles bitter smaakt, wordt dan wijn en laat je drinken door een ander". Nog in de vroegere autobiografie heet het: "in mijn einde ligt mijn begin". Zo schrijft Leo Apostel aan zijn magnum opus, zo'n 600 bladzijden liggen al klaar. Mag je zeggen dat wijsbegeerte uiteindelijk opnieuw thuiskomen is? "Dat is wel heel romantisch uitgedrukt, maar die behoefte om een model van de totale werkelijkheid te maken, is een behoefte om jezelf en de anderen in de wereld als in een bekend huis onder te brengen. Dat beeld duikt ook op in Worldviews. Als pedagogische metafoor is het een mooi beeld om aan te tonen dat we voortdurend moeten proberen een wereldbeeld te construeren. Wie in het donker zijn huis niet kent, is ontredderd. Maar ken je het plan ervan, dan voel je jezelf beter. Ik durf bijna niets zeggen over mijn lang werk voor een natuurfilosofie. Ik ben er zeer laat aan begonnen, zo'n acht jaar ben ik daar nu mee bezig, er liggen stapels papier en het zal wel even moeilijk leesbaar als gewaagd zijn. Ik zou dat werk niet aandurven als ik de rust van zen niet had. Het is voor mij nu het allerbelangrijkste, maar soms lijkt het dat ik het nooit zal beëindigen. Een ouwe man die zich zoet houdt met het grote werk

dat hij aan het schrijven is en dan sterft hij, men vindt onleesbare papieren die men wegwerpt en plots is er niets meer. Oppassen dus, niet te veel praten, niet te veel hopen. Zoals ik al zei: alles moet nog gebeuren. En of het nu lukt of niet, het is zo. Het is goed zo".

Leo Apostel, Gebroken orde. De vergeten toekomst van de filosofie, Uitgeverij Kritak, Leuven, 1992.

Verschenen in Knack-Cahier, 27.10.1993.